

TOMMY MÖLLER:

Jakten efter ett nytt samhällskontrakt

Med utgångspunkt i Leif Lewins nyutkomna bok "Upptäckten av framtiden" skriver Tommy Möller om den centrala komponenten inom nyliberalismen – jakten efter ett nytt samhällskontrakt.

De "moderna" nationalstaternas formering under 1600-talet aktualiserade en utomordentligt fundamental frågeställning, som alltsedan dess har sysselsatt de skarpaste hjärnorna (samt en del andra). Var skulle egentligen gränsen gå för statens makt gentemot den enskilde? Hur skulle förhållandet mellan rättigheter och skyldigheter se ut? En rad politiska teorier utvecklades om detta centrala spörsmål, varav de mest kända och inflytelserika formulerades av de båda engelsmännen Thomas Hobbes och John Locke.

Hobbes "Leviathan" är ett av de i särklass mest betydelsefulla bidragen inom idéhistorien. Hans utgångspunkt var att människan drevs av två grundläggande instinkter, mellan vilka en konflikt förelåg. Å ena sidan självbevaringsdriften, vilken främst innebar en fruktan för döden och en längtan efter fred. Å andra sidan maktbegäret, som innebar att människan ständigt sökte lägga sig till med nya ägodelar och förmåner. Detta maktbegär gjorde människan till "människans varg" och gav upphov till ett "allas krig mot alla". Konflikten mellan dessa instinkter var – och är alltjämt – politikens mest fundamentala utmaning: hur skall friheten balanseras mot tryggheten?

För Hobbes, som levde i 1600-talets England, var valet enkelt. Inbördeskrigets fasor fick honom att värdesätta tryggheten högt, avsevärt högre än friheten. Och Hobbes var beredd att betala priset för detta. Ty tryggheten var naturligtvis inte gratis. Den kunde bara uppnås om alla gav upp sina rättigheter och överlämnade all makt till en suverän – Leviathan ("Leviathan" är enligt Jobs bok i bibeln ett stort eldsprutande vilddjur).

Fil dr Tommy Möller är universitetslektor i statskunskap vid Uppsala Universitet.

Dennes främsta uppgift var att garantera fred och trygghet.

Lockes utgångspunkt var den motsatta. Människan ansågs vara i besittning av okränkbara rättigheter — till liv, egendom och frihet. Varje människa var den moraliskt rättmätige ägaren till sig själv, och därav följde att hon också hade rätten till den egendom som utgjorde resultatet av hennes arbetsinsats. Ett undantag fanns dock: varje människa var skyldig att

I framtidens namn fick miljoner människor sätta livet till och ännu fler berövades sitt människovärde.

respektera att också andra hade motsvarande rättigheter. Friheten skulle i princip vara obegränsad och inskränkt, men den fick inte brukas så att den inskränkte andras rättigheter. Sålunda ännu ett delikat gränsdragningsproblem, som alltjämt sätter sin prägel på den politiska debatten.

Leviathans återkomst

Vi befinner oss i slutet av det århundrande som betecknas som nationalstatens århundrade. I diktaturer såväl som i demokratier har tilltron till den starka staten varit den förhärskande tankelinjen. I den nyutkomna boken *Upptäckten av framtiden* (Stockholm: Norstedts, 1990) menar Leif Lewin att Leviathan har återkommit i vår tid. Totalitära strömningar har återopat Hobbes för att motivera behovet av en auktoritär statsmakt och demokratiska välfärdspolitiker med socialdemokratiska och socialliberala utgångspunkter har i Leviathans upphovs-

man funnit argument för en stor och interventionistisk statsmakt.

Upptäckten av framtiden, tron på "det stora projektet", tog enligt Lewin en ände med förskräckelse. I framtidens namn fick miljoner människor sätta livet till och ännu fler berövades sitt människovärde. Upptäckten av framtiden förde raka vägen inte till lyckolandet utan till Gulag och Auschwitz. "Leviathan har återkommit i vår tid — och i långt mera fruktansvärd gestaltning än någonsin — på grund av det moderna industri- och tekniksamhällets möjligheter". Det är, som Lewin konstaterar, inte särskilt underligt att den enskilde revolterar mot staten, och att Lockes argument åter ställs mot Hobbes'.

Nozicks minimala stat

Kärnan i den liberala renässansen är att individen har naturliga rättigheter som aldrig får kränkas. Robert Nozicks lära om "den minimala staten" brukar betraktas inte bara som det mest kända utan också som det mest betydelsefulla bidraget inom nyliberalismen. Lewin återger därför på ett mycket omsorgsfullt sätt Nozicks teser. Nozicks bok *Anarki, stat och utopi* från 1974 är enligt Lewin en enda lång textepikation av Lockes filosofi. Det finns vissa oförytterliga rättigheter som aldrig får kränkas. Problemet är att Nozick aldrig preciserar vilka dessa rättigheter är. Han nöjer sig med att konstatera, att rättigheterna grundas på varje enskild människas förmåga att planera och handla rationellt i enlighet med de egna preferenserna om livets mening.

Ett vanligt argument mot Nozick är att hans rättighetsteori är inkonsistent. När människorna lämnat naturtillståndet och

ingått "skyddssammanslutningar" (Nozick använder inte uttrycket "stat") kan det ju tänkas att det finns individer som av olika skäl föredrar att stå utanför. Vad gör man med dessa? Tvingar dem att vara med? Ja, det är faktiskt vad Nozick förordar. Det skulle vålla betydande olägenheter att låta vissa stå utanför, och därför har skyddsorganisationen rätt att förbjuda dessa personer att på egen hand hävda sina egna rättigheter. Det faktum att Nozick vill kompensera dem för denna rättighetsinskränkning löser givetvis inte konsistensproblemet. Det är ett faktum att Nozick är beredd att på en avgörande punkt kompromissa och låta rättighetsteorin ge vika för ett nyttotänkande.

Mellan anarki och Leviathan

Lewin kritiserar Nozick för dennes sätt att på centrala områden tolka Locke. Men att Nozick i sin jakt efter ett nytt samhällskontrakt agerar i Lockes anda och efterföljd är uppenbart. En annan förgrundsfigur inom denna kontraktsteoretiska genre är nobelpristagaren James Buchanan. Utgångspunkten hos denne skiljer sig dock från Nozicks. Liksom Hobbes söker Buchanan visa att det är i överensstämmelse med individernas egenintresse att samarbeta.

Buchanans (och public choice-skolans) primära utgångspunkt är att det är egenintresset som är människans främsta drivfjäder. Liksom Hobbes ser han därför också de ödesdigra konsekvenserna av ett "allas krig mot alla". Friheten måste alltså ha en gräns. Men denna gräns skall inte — som i Hobbes fall — ha karaktären av en villkorslös kapitulation inför statsmakten. Uppgiften i dagens samhälle handlar om

att ge friheten ett större utrymme. Det gäller att formulera ett nytt samhällskontrakt någonstans "mellan anarki och Leviathan" (som underrubriken på en av Buchanans böcker lyder).

Jakten efter ett nytt samhällskontrakt är den centrala komponenten inom nyliberalismen. En mindre stat är till gagn såväl för den enskildes rättigheter (Nozick) som samhällets nytta (Buchanan). Härutöver urskiljer Lewin ytterligare två tankelinjer inom nyliberalismen, även dessa inspirerade av idéhistoriska förgrundsgestalter.

Friheten måste ha en gräns. Men denna gräns skall inte ha karaktären av en villkorslös kapitulation inför statsmakten.

Den första är arvet från utilitarismen. När Milton Friedman och andra inte utan empiriskt stöd gör gällande att marknadsökonomi ger större välfärd än planekonomi, gör de detta i Jeremy Bentham's anda. Och i den franske 1700-talsfilosofens Condorcets efterföljd har en annan nobelpristagare, Kenneth Arrow, visat på det politiska systemets oförmåga att aggregera preferenser från väljarnivå till elitnivå. I dessa fall är det samhällets nytta, eller rättare sagt de enskilda individernas samlade nytta, som står i fokus. Det är inte — som i Nozicks fall — tillräckligt med att hänvisa till okränkbara rättigheter; det är därtill bra för samhället i sin helhet om politikens verkningskraft reduceras. (Nozick argumenterar däremot för den minimala staten enbart av rättighets-skäl; en rättighet har man ju som bekant alldeles oavsett dess konsekvenser).

Spontan ordning

Den andra tankelinjen är antirationismen. Här finns också den koppling till konservatismen, som gör den ur idéhistorisk synvinkel minst sagt motsägelsefulla kombinationen "liberal-konservatismen" till en realitet. I denna genre finns tänkare som David Hume och Edmund Burke. Kännetecknande drag är misstro mot möjligheten att styra samhället genom politik och planering. I modern tid har

Enligt Hayek skall staten styra endast genom lagar, och dessa lagar måste vara grundade i seder och konventioner annars rämningar den samhälleliga sammanhållningen.

Friedrich von Hayek (även han förlorade nobelpristagare) tagit fasta på denna tilltro till den "spontana ordningen". Hans varningar i den uppmärksammade boken *Vägen till trälldom*, som utkom 1944, för att välfärdsstaten, med dess planhushållning, oundvikligen leder till det fria och öppna samhällets undergång, har spelat en stor roll för 1980-talets nyliberala renässans. Enligt Hayek skall staten styra endast genom lagar, och dessa lagar måste vara grundade i seder och konventioner annars rämningar den samhälleliga sammanhållningen. Planering bör undvikas, ty en sådan blir — om den skall fungera någorlunda effektivt — med naturnödvändighet repressiv och frihetsinskränkande.

Upptäckten av framtiden — en farlig gåva

Det är i sanning en brokig skara tänkare som influerat den liberala renässansen.

Här finns paradoxalt nog såväl Hobbes som Locke, och naturrättsteoretiker hänger sida vid sida med utilitarister i nyliberalismens porträttgalleri. Vad som enligt Lewin är gemensamt för denna brokiga skaras efterföljare, är emellertid att de på ett eller annat sätt varnar för den stora illusionen att vi, för att få det bättre i morgon, offerar de preferenser, intressen och rättigheter som vi i dag har. Upptäckten av framtiden är "den allra farligaste gåvan till mänskligheten". Inga framtidsloften får bryta linjen kring en människas moraliska yta, skriver Lewin i en tydlig anspelning på Nozick, och han fortsätter: "Under denna paroll anför nyliberalerna i dag återtaget till Epikuros' trädgård. Endast där kan människan komma undan politikens långa arm och åter bli spontan, avskärmad och privat. Strategier bör hon undvika, för det listiga steget bakåt följs sällan av de steg framåt som hon hoppas på; att ägna sig åt beräkningar medför bara att räknemästarna blir herrar. Med samarbete bör hon vara försiktig, såvida samarbetet inte syftar till att skapa skydd mot intrång och förtryck. Den offentliga politikens tråk och trång kan hon med gott samvete ignorera, för varje äkta medkänsla tar sig uttryck i *frivilligt* bistånd till dem som har det sämre; ingen har rätt att tvinga sig till något som en annan lagenligt förvärvat".

Att en stark liberal renässans uppstått i slutet av nationalstatens århundrade är naturligtvis ingenting att förvånas över. En hastig blick i historiens backspegel är tillräcklig för att man på goda grunder kan förvänta sig en liberal hegemoni under de närmaste decennierna. Politiken och dess verkningssfält kommer på ett eller annat sätt, mer eller mindre snabbt, att rullas

tillbaka — någon annan rimlig slutsats är svår att dra med utgångspunkt från nuvarande förhållanden. Detta kommer att ske alldeles oavsett vilka politiska majoritetsförhållanden som råder, även om det naturligtvis kommer att ske med större eller mindre konvulsioner inom olika läger.

Ty visst har liberalismen segrat, intellektuellt och moraliskt ("liberalism" i vid mening är det bäst att inskjuta). Just därför gäller det att undvika segervisshetens halstarrighet. Ödmjukhet är en lika stor som svår dygd när man står på framtidens tröskel med den "rätta" lösningen i sin hand. En något grundligare blick i den idéhistoriska backspeglarna kan nämligen upplysa oss om att saker och ting kan förändras snabbt.

I Lewins bok erbjuds en sådan möjlighet. I denna beskrivs huvuddragen i det

västerländska tänkandet från Sokrates och framåt. Det är en bok man önskar att alla ideologiskt intresserade debattörer tog del av, i all synnerhet de som med den nyfrälstes enögda trosvisshet anser sig ha

En hastig blick i historiens backspegel är tillräcklig för att man på goda grunder kan förvänta sig en liberal hegemoni under de närmaste decennierna.

genomskådat människans och statens sanna natur och som självsäkert tuggar sina teser. De är nämligen inte de första som anser sig sitta inne med den definitiva och slutgiltiga sanningen. Och ej heller de sista.